

DOI: 10.31866/2410-1176.41.2019.188707

УДК 7.041:94(477)"10"

**ПОРТРЕТНІ МОТИВИ ДОНЬОК
ЯРОСЛАВА МУДРОГО У ХУДОЖНІЙ
ТРАДИЦІЇ ХІ–ХХІ СТОЛІТЬ**Чуєва Оксана Володимирівна^{1а},Книжникова Софія Володимирівна^{2а}¹Кандидат мистецтвознавства, старший викладач,

ORCID : 0000-0002-1877-5010,

e-mail: aksanas@gmail.com,

²Аспірант,

ORCID : 0000-0003-0293-5507,

e-mail: zuff.stesti@gmail.com,

^аКиївський національний університет

культури і мистецтва,

вул. Євгена Коновальця, 36, Київ, Україна, 01133

Мета статті – простежити стилістичні особливості та еволюцію художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого на основі аналізу творів образотворчого мистецтва ХІ–ХХІ століть. Основними методологічними засадами статті є системність підходів щодо використання взаємодоповнюючих методів: теоретичного (аналіз мистецтвознавчих джерел), емпірико-теоретичного (теоретично-мистецтвознавчий аналіз художнього контенту). Наукова новизна. Проведено комплексний аналіз стилістичних особливостей художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого. Здійснено концептуалізацію напрацьованого мистецтвознавцями матеріалу, значну частину якого до цього часу не було зведено у єдину систему. Висновки. До наших днів не збережено жодної роботи того часу, яка б допомогла уявити точне зображення когось із членів родини Ярослава Мудрого. Твори мистецтва, які згадуються в цьому дослідженні, не відображають справжньої зовнішності королев. Винайдені нами мистецькі твори зазнали значних складних та різномірних суспільно-історичних процесів, котрі відбувалися в країнах Європи упродовж століть, що, своєю чергою, вплинуло на формування образів цих постатей. Уявлення про ці особистості формувалися в умовах взаємодії об'єктивних і суб'єктивних процесів в суспільстві, що закономірно знайшло відтворення в мистецьких творах. Осмислення здобутків спільної історико-культурної європейської спадщини має відкрити нові перспективи наукового та мистецького розвитку означеної теми. Подальші розвідки будуть мати загально-культурологічне значення, що поглибить відносини між багатьма європейськими країнами й додасть натхнення митцям до пошуку оновленого представлення образів європейських королев ХІ ст.

Ключові слова: портретні мотиви доньок Ярослава Мудрого; фреска; портрет; скульптура; мозаїка; графіка; комікс

Вступ

Історія Київської Русі періоду середньовіччя розвивалася в тісному взаємозв'язку з політикою та культурою Європи завдяки династичним шлюбам між доньками Ярослава Мудрого та європейськими правителями. У центрі уваги пропонованого дослідження – портретні мотиви Ярослава Мудрого, відтворені в об'єктах образотворчого мистецтва та дизайну. Відображення видатних осіб було невід'ємною частиною мистецтва з давніх часів. Відтворення образу в живописних полотнах, у графічних роботах та скульптурі було єдиною можливістю закарбувати людину на довгі роки. Розвиток сучасних комп'ютерних технологій дають змогу отримати майже достовірне зображення будь-якої людини в будь-який час, але тільки творча робота майстра здатна передати сутність тієї чи іншої особистості та ставлення до неї сучасників.

Анастасія, Єлизавета та Анна – доньки Ярослава Мудрого, королеви, завдяки яким Україна має спільну історію зі Швецією, Норвегією, Угорщиною, Францією та іншими європейськими країнами. Упродовж століть змінювалося ставлення до місця й ролі жінок у суспільстві, що не оминуло й ці історичні постаті, які свого часу відігравали помітну роль у загальноєвропейських політичних та суспільних процесах, і що безпосередньо знайшло відтворення в віднайдених нами творах мистецтва.

Наукова новизна. У дослідженні вперше здійснюється аналіз мистецької спадщини, присвяченої образам доньок Ярослава Мудрого, що охоплює період з ХІ ст. до сучасності. На основі аналізу та уза-

гальнень, з урахуванням загальних тенденцій розвитку суспільства та мистецтва, визначено місце і роль цих історичних постатей та їх художнє відтворення в роботах майстрів образотворчого мистецтва.

Наукова новизна. У дослідженні вперше проведено комплексний аналіз стилістичних особливостей художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого, що охоплює період з XI ст. до сучасності. Здійснено концептуалізацію напрацьованого мистецтвознавцями матеріалу, значну частину якого до цього часу не було зведено у єдину систему.

Науковцями неодноразово розглядалися образи доньок вельможних осіб, але здебільшого такі розвідки стосувалися визначення їхньої ролі й місця в соціальних та політичних процесах, що відбувалися в Європі в XI ст.; аналізувалися й зіставлялися біографічні дані видатних жінок із подіями, що відбувалися за часів їхнього правління. За останні десятиліття з'явилося лише кілька наукових робіт, присвячених княжим донькам (Войтович, 2000; Карпов, 2010; Пушкарёва, 2009; Хорунжий, 1985; Ясинецкая, 2013; Raffensperger, 2016). З останніх розвідок маємо відзначити роботу Крістіана Раффенспергера (2016) «Зв'язки спорідненості: генеалогія та династичний шлюб у Київській Русі», у якій аналізуються династичні шлюби правителів Київської Русі X–XII століть. Крім суто біографічної інформації, автор подає сучасні інтерпретації подій на тлі історичного контексту, акцентуючи на важливості Київської Русі в політикумі середньовічної Європи.

Увагу до постатей європейських королев у науковій літературі спостерігаємо з кінця XX ст., як підтвердження міждержавних зв'язків. Найбільша увага в таких дослідженнях звернена до постаті доньки Ярослава Мудрого – Анни (Висоцький, 1991; Горбенко, 2004; Семенкова, 2004; A. Porre & D. Porre, 2006; Луняк, 2010; Zajas, 2016). Одним із ґрунтовних досліджень її життя та діяльності є робота Роже Галлю (Hallu, 1973). До наукових розвідок про відтворення образів доньок Ярослава Мудрого науковці з мистецтвознавства практично не зверталися. Найглибше в цю тему занурився С. Висоцький (1978) – історик та археолог давньоруської культури, який провів ґрунтовні дослідження зниклих зображень зі стін Софії Київської. Утрачені фрески – найбільш автентичні зображення самого Ярослава Мудрого та його синів і доньок.

Дослідженням автентичних підписів Анни Ярославни на стінах Софії Київської та на королівських документах присвячені роботи Roger Hallu (1973), О. Холоділіна (1985), С.О. Висоцького (1991), Н. Нікітенко та В. Корнієнко (2010).

Проте в наукових розвідках украй обмежено й стисло описані портрети та зовнішній вигляд князівен. В одному з найповніших досліджень біографії Анни Ярославни «Анна Русинка, королева Франції і графиня Валуа» Графа де Ке де Сент-Емура (1909), поруч з документальними матеріалами та її життєписом, автор переказує оповіді сучасників, які згадують про красу русинки. Є.М. Луняк (2010) в книзі «Анна Руська королева Франції», побіжно описує зображення королеви Анни, яке розміщено на сторінках книги з «Історії Франції» 1643 р.

Особистості королеви Єлизавети Ярославни присвячені роботи Т. Джаксон (1999) та А.Ю. Карпова (2010), побіжно згадує постать Єлизавети – Елісів Омелян Пріцак (2003) в об'ємній роботі «Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія», але в більшості цих досліджень також висвітлюється її життя на Русі та подальша роль як правительки Норвегії, без ілюстративних посилань. До художнього відтворення образу норвезької королеви звернулась Н.Г. Крутенко (2015) у книзі «Єлизавета Ярославна – королева двох держав».

Про Анастасію Ярославну залишилося також мало історичних посилань, Можемо зазначити лише статті «Анастасія Ярославна, королева Угорщини» (Штернберг, 1984) та «Російсько-угорські відносини другої третини XI ст.» (Юрасов, 2002). Згадування імені Анастасії як королеви знаходимо у «Польській історії» Яна Длугоша (XV ст.) (Щавелева, 2004). В інших джерелах, як угорських так і російських, дружина угорського короля Андрія (Ендре) згадується лише як руська княжна, тобто навіть без імені.

Мета статті

Метою статті є дослідження стилістичних особливостей та еволюції художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого на основі аналізу творів образотворчого мистецтва XI–XXI століть.

Виклад матеріалу дослідження

У сучасному українському суспільстві помітно зросло зацікавлення національною історією та культурою в контексті євроінтеграційних процесів. Завдяки науковим дослідженням, зокрема антропо-

логічній реконструкції портрета Ярослава Мудрого, ми маємо майже достовірний портрет цього князя. Автор реконструкції М. Герасимов разом з археологами та мистецтвознавцями відтворив не тільки портрет киево-руського правителя, а й подав опис його зросту, постави, ходи та ін. (Гинзбург, 1940). До наших днів не збереглися останки, завдяки яким було б можливе антропологічне відтворення портретів доньок князя; невідомі навіть місця їхнього поховання. Тому роботи, які ми маємо на сьогодні, є винятково авторськими варіантами бачення самих митців, вони ґрунтувалися на переказах, трансформованих у часі.

У XI ст. шлюб між двома впливовими людьми мав велике значення для політики декількох держав. По-перше, встановлювалися дружні відносини та налагоджувалися партнерські відносини між країнами; по-друге, забезпечувалось майбутнє держави, а саме: народження та гідне виховання майбутніх правителів (Семенкова, 2004).

Єдиний збережений автентичний витвір мистецтва того часу – це фреска в Софійському соборі, яка зазнала невдалих реконструкцій, через які її було безповоротно пошкоджено. На ній зображено родину Ярослава Мудрого: батька Володимира Великого, дружину, синів та доньок. Стіни собору святої Софії виражали життєву позицію Ярослава Мудрого та його сім'ї – значимість і єдність абсолютно всіх членів родини.

Достовірними зображеннями всієї родини Ярослава Мудрого, які дійшли до нашого часу, можна вважати замальовки фресок собору, виконані голландським художником Абрагамом ван Вестерфельдом у 1651 р. На той час вони ще були неушкоджені. Величезний фресковий портрет родини Ярослава Мудрого розміщувався на трьох стінах і містив тринадцять фігур (Рис. 1)

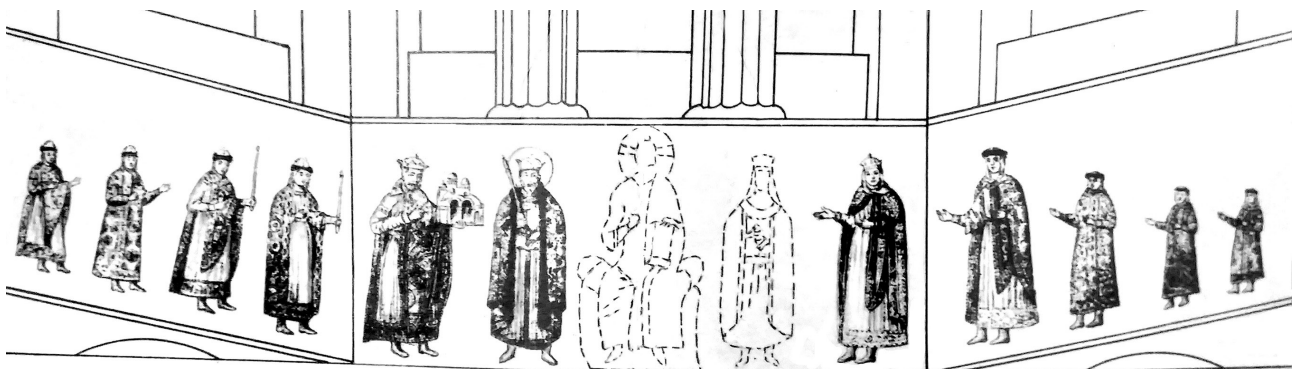

Рисунок 1. А. ван Вестерфельд. Портрет сім'ї Ярослава Мудрого. Софійський собор у Києві, 1651 р.

Figure 1. A. van Westerfeldt. Portrait of the family of Yaroslav the Wise. Saint Sophia Cathedral in Kyiv, 1651

Анна Ярославна є найвідомішою з доньок Ярослава Мудрого. Під ім'ям *Anna Regina* вона ввійшла в історію Франції. Зарубіжна історіографія, переважно французька, може похвалитися значною кількістю досліджень діяльності Анни Ярославни. Починаючи з XVI ст., французьких дослідників історії Франції цікавить постать цієї жінки. Її унікальність зумовлена не тільки привабливою та екзотичною зовнішністю, як для французького престолу, а й діяльністю, котру вона проводила під час свого правління (Луняк, 2010). У квітні 1051 р. в Парижі відбулося весілля Анни та Генріха I. У період життя Анни у Парижі був написаний лист папою римським Миколаєм II, у якому він називає королеву «прекрасною дівою» з похвальним завзяттям та чудовим розумом» (Пушкарєва, 1989). Після її смерті, майже через два століття, приблизно в 1332–1350-х рр., було створено мініатюру «Шлюб Анни і Генріха I», де зображено короля, який відправляє єпископа послом у Київ та подальше одруження короля і Анни Київської (Рис. 2, а). Загальна композиція, колір, розташування фігур, декор цілковито відповідає канонам середньовічної мініатюри пізнього романського стилю, де зображення священників було обов'язковим.

У книзі «Історія Франції» (1643), французький історик Ф. де Мезере в розповіді про Анну посилається на свідчення хроністів, де сказано, що до Генріха «дійшла слава о принадах принцес, а саме Анни, доньки Георгія (Ярослава Мудрого)...і він був у захопленні від розповідей про її принади» (Пушкарєва, 1989). Для книги майстер Жак де Бі створив гравюру на якій зобразив королеву в обрамленні символів та алегорій і з підписом по колу латиною «*Adelais. Regina. Francie. Henrici. I. R. V.*» (1581–1650). (Луняк, 2010) (Рис. 2, б). Жак де Бі створював портрет на основі пам'ятників, скульптур, медальйонів та інших зображень, які на той час ще не були втраченими. Гравійований на міді портрет

королеви Анни автор створив за аналогією з іншими портретами французьких правителів різних часів, розповідь, про яких йдеться у цій книзі. Український науковець Є.М. Луняк у книзі «Анна Руська королева Франції» припускає, що це зображення не належить королеві Анні, а ілюстратори просто вставили портрет близької родички Генріха I (Луняк, 2010). У 1065 р. Анна Ярославна на честь народження первістка Філіпа заснувала поблизу Парижу монастир Святого Вікентія. У XVII ст. біля монастиря було встановлено скульптуру, присвячену королеві. У руках Анна Київська тримає мініатюрну копію монастиря – приємна схожість постаті Анни Ярославівни із зображенням на фресці в Софійському Соборі в Києві її батька з макетом собору. Королева також тримає в руках макет монастирської споруди (Рис. 2, в). У XVIII ст. невідомий майстер-гравер створив портрет королеви Анни, який відповідає художній моді того періоду – у витонченому елегантному вбранні з модною об’ємною зачіскою та в пишному квітковому обрамленні, що було притаманне портретним зображенням у стилі бароко (Рис. 2, г). Також існує ще кілька зображень королеви Анни, котрі створені в різні часові проміжки, але всі вони без підписів, і тому їх важко ідентифікувати.

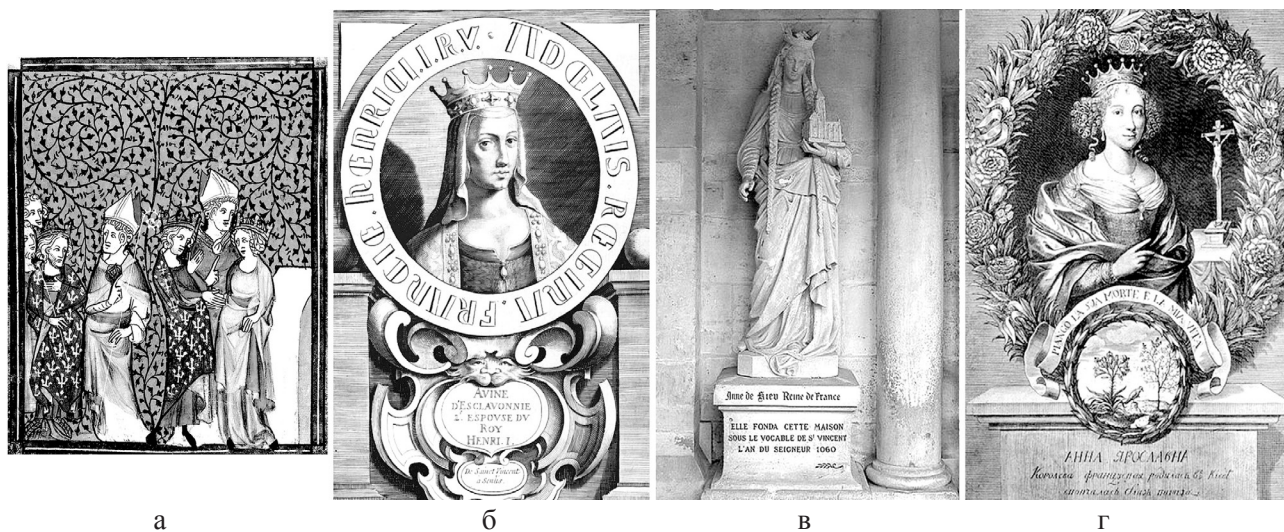

Рисунок 2. а) Невідомий художник. «Шлюб Анни і Генріха», мініатюра, XIV ст.; б) Жак де Бі. «Анна Слов'янська», бл. 1640 р.; в) «Анна Київська, королева Франції», пам'ятник Анні Ярославні в Санслісі, монастир св. Вікентія, XVII ст.; г) Невідомий художник. «Анна Ярославна», 1884 р.

Figure 2. a) Unknown artist. “The Marriage of Anna and Henry”, miniature, 14th century; b) Jacques de Bie. “Anna Slavonian”, circa 1640; c) “Anna of Kyiv, Queen of France”, Statue of Anna Yaroslavna in Senlis, at the Abbey of Saint-Vincent, 17th century; d) Unknown artist. “Anna Yaroslavna”, 1884

У 1046 р. *Анастасія Ярославна* була видана заміж за Андрія I – угорського короля. Завдяки цьому шлюбу король Андрій ствердив свої позиції на угорському троні. Королева Анастасія по смерті свого чоловіка відіграла помітну роль у державних справах, зокрема допомагала здобути трон та ствердитися на престолі своєму сину Шоломону. Вдруге вийшовши заміж, вона залишилася регентшою (Войтович, 2000).

У 1857 р. угорський художник Орлаї Петрич Шома написав картину, присвячену королеві Анастасії в жанрі історичного живопису (Рис. 3, а). На картині автор зобразив епізод, коли королева-мати проганяє свого сина з Угорського престолу. Було відомо, що Шоломон, посварившись зі своїми двоюрідними братами, розірвав існуючі мирні угоди. Цим вигнанням королева Анастасія підкреслювала важливість інтересів держави й родини над особистою вигодою. На передньому плані картини у драматичній позі зображена Юдит – невістка Анастасії Ярославни, яка намагається перешкодити події, що також підкреслює непорушні сімейні цінності та відповідальність у королівських родинах. Орлаї Петрич є яскравим представником романтизму та історизму в образотворчому мистецтві. Саме тому складається враження, що всі постаті на полотні знаходяться на сцені: одягнені у театральні костюми, театральні-драматичні пози всіх постатей підкреслюють драматичність та напруженість ситуації.

У XIX ст. з'являється багатофігурне полотно Петра Клодта, автора пам'ятника князю Володимиру в Києві. У своїй живописній роботі художник зобразив від'їзд Анни Ярославни до Франції –

момент прощання доньки з батьком. Як було притаманно роботам періоду класицизму, це емоційна й драматична сцена (Рис. 3, б). Композиція й сюжет картини відтворюють побут та архітектуру Київської Русі. Саме звернення до своєї історії було популярним в Росії в XIX ст. «Російський класицизм» мав свою характерну особливість: крім драматизму сюжету, у живописних полотнах художники відтворювали давньоруську архітектуру, костюми, предмети побуту.

Рисунок 3. а) Орлаі Петрич Шома. «Анастасія Ярославна проклинає свого сина Шоломона, 1857 р.;
б) Петро Клодт. «Від'їзд Анни», XIX ст.

Figure 3. a) Soma Orlai Petrich . “King Salomon Being Cursed by his Mother”, 1857;
b) Pyotr Clodt. “Anna’s departure”, 19 century

Також не маємо портретних зображень *Єлизавети Ярославни*. Хоча про залицяння до неї та її подальший шлюб із Гаральдом ми знаємо з поетичних рядків з твору «Віси радості» від 1042 р., у яких шістнадцять строф закінчуються звертанням до руської княжни (Карпов, 2001). Цей шлюб значно посилив позиції на той час ще принца Гаральда. Одразу після шлюбу з Єлизаветою він виїхав на батьківщину, де з 1046 р. став спочатку співправителем, а згодом і конунгом Норвегії. У літописах він згадується як Гаральд III Суворий (1047–1066) (Войтович, 2000). З оповідей із розрізнених джерел дізнаємося, що королева мала русьаве волосся, що вважалося визначним та привабливим, і була «пишною та витонченою». Зображення її чоловіка, видатного воїна та конунга, збереглися, хоча вони теж не є автентичними.

На радянському просторі, зокрема в Україні, протягом значного проміжку часу митці не зверталися до теми, яка б відтворювала історію чи образи княжої родини. Лідер «розстріляного відродження», художник Михайло Бойчук у 1910–1930 роках виконував роботи зі збереження та закріплення стародавніх фресок Софії Київської. У роботах митця відчувається вплив фрескового та мозаїчного мистецтва, вони мають більш узагальнений, синтезований образ зображень Софійського собору.

У Радянській Україні Галина Севрук – київська художниця, кераміст-монументаліст – створила серію робіт, присвячених донькам Ярослава Мудрого. На тлі антирелігійної пропаганди та неприховану заборону влади, через прагнення у свої творчості закарбовувати історію, у 1968 р. її виключили із Спілки художників України (відновили членство в Спілці майже через сорок років, у 2005 р.). Це єдина робота, яка в поетичній візуальній мові відтворює образи трьох сестер-королев окремими керамічними композиціями. (Рис. 4, а). Зображення сестер доповнені акцидентними шрифтовими підписами, які наче декоративне оздоблення організують керамічні планшети.

У 1989 р. відбулося відкриття нової станції Київського метрополітену – «Золоті ворота»; 2015 р. вона увійшла до списку 22 найкращих у Європі, а 2016 р. – у топ-20 найпривабливіших у світі. На станції мозаїчно зображені постаті історичних особистостей Київської Русі, що для СРСР до початку «перебудови» було неприпустимим. Головним архітектором станції був Микола Жаріков. Ризикуючи життям, митець дозволив авторам мозаїк закарбувати в інтер'єрі українську історію. На стінах станції зображені відомі правителі Києва та Київської Русі – від засновника міста Кия до Данила Галицького. Серед них є й образ Анни Ярославни (Рис. 4, б). Усі зображення відтворені в старовинній мозаїчній техніці, що підсилює загальний вплив на відвідувачів та натякає на мозаїки Софії Київської.

Рисунок 4. а) Севрук Г. С. «Анастасія, Анна та Єлизавета Ярославни», кераміка. Україна, 1964 р.; б) Корінь Г., Федько В. «Анна Ярославна», мозаїка. Станція метро «Золоті ворота», м. Київ, Україна, 1988 р.

Figure 4. а) H. S. Sevruc. “Anastasia, Anna and Elisaveta Yaroslavny”, ceramics, Ukraine, 1964; б) H. Korin, V. Fedko. “Anna Yaroslavna”, mosaics. Zoloti Vorota, Kyiv Metro Station, Kyiv, Ukraine, 1988

Із проголошенням незалежності України, на підтвердження давніх зв’язків між Україною та Францією, у 1998 р. було надруковано поштову марку «Анна Ярославна» (автор Олексій Штанко). На марці графічно відтворено старовинний пам’ятник з абатства Святого Вікентія в Санлісі (Рис. 5, а). Лише через 18 років Укрпошта ввела в обіг серію поштових марок «Київські князівни на престолах Європи», присвячену шлюбом доньок та сестер правителів Києва з Європейськими монархами. Художники-дизайнери проекту В. Василенко та Н. Долгушина відтворили образи королев у графіці «під старовину» з натяком на автентичність зображень. Старовинність підсилюється декоративними буквицями та шрифтом (Рис. 5, б).

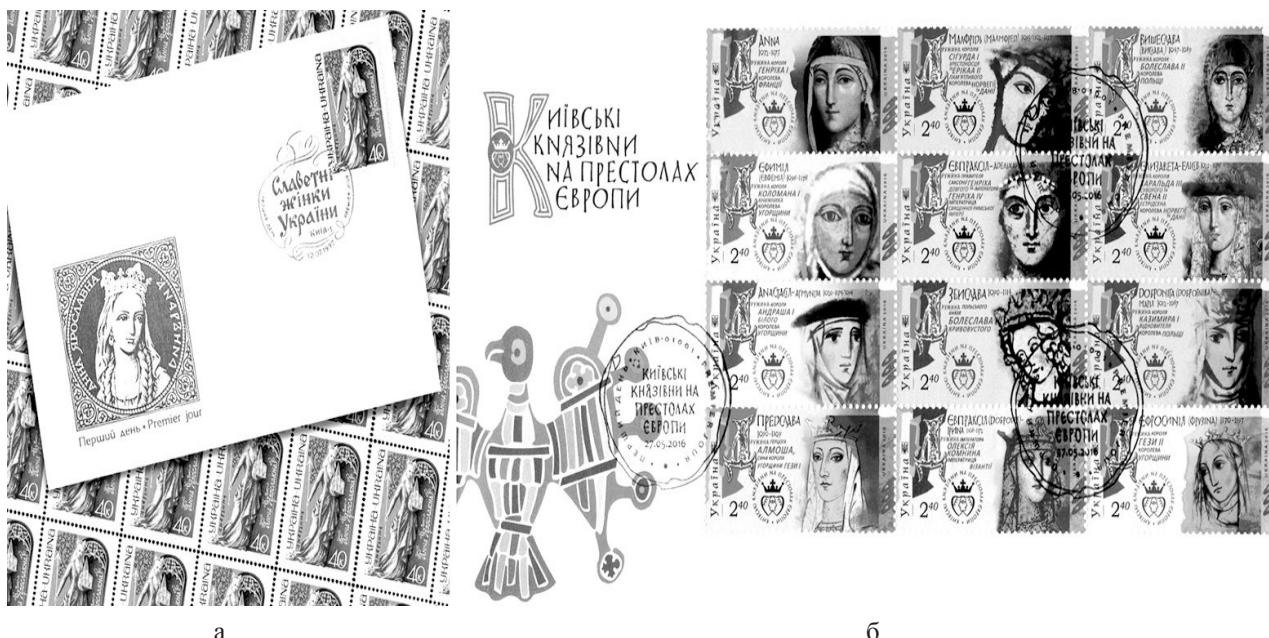

Рисунок 5. а) Штанко О. «Анна Ярославна», поштова марка. Україна, 1998 р.;

б) Василенко В., Долгушина Н. «Київські князівни на престолах Європи», серія поштових марок. Україна, 2016 р.

Figure 5. а) O. Shtanko. “Anna Yaroslavna”, postage stamp. Ukraine, 1998;

б) V. Vasylenko, N. Dolhushyna. “The Princes of Kyiv on the Thrones of Europe”, the postage stamps series, Ukraine, 2016

У 2011 р. біля споруди Тиханьського абатства, на схилах озера Балатон, за сприяння Товариства української культури в Угорщині було відкрито пам’ятник Королю Андрашу I та його дружині ко-

ролеві Анастасії. Через відсутність достовірних зображень короля й королеви автори – скульптор пам'ятника Богдан Корж та архітектор Олег Турик – передали образи узагальненими пластичними формами, без деталізації в одязі та будь-яких натяків на портретні зображення (Рис. 6, а). У 2005 р. Україна подарувала Франції пам'ятник, який представляє сучасне бачення королеви Анни Київської; автори пам'ятника – Валентина та Микола Зноби (Рис. 6, б). У 2014 р. на честь Анни Ярославни, Національний Банк України викарбував та ввів до обігу пам'ятну монету номіналом 2 гривні, автором якої є скульптор Володимир Атаманчук. На аверсі та реверсі монети зображено два портрети королеви у слов'янському та європейському вбранні на тлі реконструкції архітектурних споруд того часу (Рис. 6, в). У межах міжнародного фестивалю мистецтв «Anne de Kiev Fest 2016» був презентований пам'ятник Костянтина Скрытущкого, присвячений маленькій королеві. Авторське бачення образу натякає на подальшу долю княжни – носити корону й започаткувати традицію складання присяги наступних королів Франції на Реймському Євангеліє. Згодом ця скульптура була передана місту Тулуза (Рис. 6, г).

Рисунок 6. а) Корж Б., Турик О. Пам'ятник Королю Андрашу I та його дружині княгині Анастасії. Угорщина, 2001 р.; б) В. Зноба та М. Зноба. Пам'ятник «Анна Київська, королева Франції». Франція, 2005 р.; в) Атаманчук В. Пам'ятна монета номіналом 2 гривні. Україна, 2014 р.; г) Скрытущкий К. Пам'ятник «Анна Ярославна», Франція, 2016 р.

Figure 6. a) V.Korzh, O.Turyk. Statue of Andrew I of Hungary and Anastasia of Kyiv. Hungary, 2001; b) V. Znoba, M. Znoba. Monument “Anna of Kyiv, Queen of France”. France, 2005; c) V. Atamanchuk. 2 Hryvnias Commemorative Coin. Ukraine, 2014; d) K. Skrytushchyy. Monument “Anna Yaroslavna”

У 2015 р. видавництво «Либідь» презентувало книгу «Єлизавета Ярославна – королева двох держав». Авторка книги мистецтвознавець Наталія Крутенко представила захопливу версію життєвої долі колишньої киянки, а згодом королеви Норвегії та Данії. Видання ілюстроване творами українських та закордонних митців різних історичних періодів (Крутенко, 2015).

У сучасному графічному дизайні динамічно розвивається напрям історичного коміксу. Вже мають своїх шанувальників роботи художника і письменника Юрія Логвина «Похід князя Олега на Царгород» (2006 р.); «Облога печенігами Києва» Сергія Позняка (1991 р.), «Бій богатирів» (1992 р.) та «Володимир, князь Київський» американського автора Лі Ванаселья (2017 р.).

16 лютого 2018 р. у Національному заповіднику «Софія Київська» представили унікальний проєкт – «Анна Ярославна. Мальована стрічка». На стрічці малюнків представлено життя Анни Ярославни в притаманній для сучасної графіки стилістиці «bande dessinée» – «стрічка малюнків». Проєкт об'єднав художників-початківців з усієї України. Кожен автор у власній художній манері відтворив окремих період життя: від княжни-дитини до останніх років правління Францією та перебування в монастирі. 14 картин-розповідей створювалися протягом половини року. (Рис. 7).

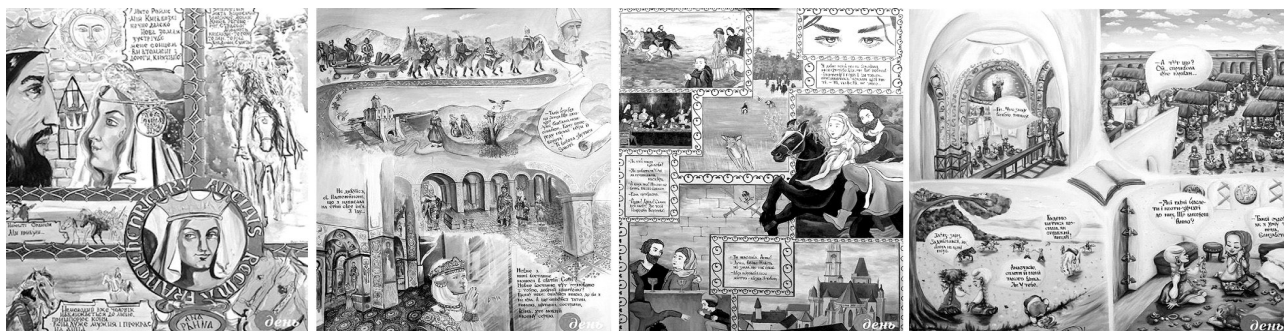

Рисунок 7. Мистецький проект «Анна Ярославна. Мальована стрічка», Україна, 2018 р.
 Figure 7. Art Project “Anna Yaroslavna. Painted Ribbon”, Ukraine, 2018

На сьогодні маємо достатню кількість робіт авторського ілюстративного матеріалу, які успішно використовуються в сувенірно-подарунковій продукції, ексклюзивних виданнях, ілюструванні дитячих художніх книжок, книжок-розмальовок, коміксах, сторі-бордах у розробленні персонажів для комп'ютерних ігор тощо.

Висновки

До наших днів не дійшло жодного автентичного або хоча б реконструйованого зображення ні однієї з доньок Ярослава Мудрого. Але, незважаючи на зміни мистецьких течій, політичного та економічного стану, цікавість до обраної теми лише підсилюється.

Уперше проведено комплексний аналіз стилістичних особливостей художньої мови портретних мотивів доньок Ярослава Мудрого – європейських королев. Завдяки цим історичним постатям маємо підтвердження, що ще з часів середньовіччя Київська Русь була вагомим складником політичного й культурного розвитку європейських держав. Династичні шлюби, які активно впроваджував у свою державну діяльність Ярослав Мудрий, були не тільки вигідними політичними альянсами, а й давали поштовх до взаємопроникнення культур та їх поглиблення. Здійснено концептуалізацію напрацьованого мистецтвознавцями матеріалами, значну частину якого до цього часу не було зведено у єдину систему. Проаналізовано віднайдені твори різних історичних епох та майстрів у різних мистецьких жанрах країн європейського континенту від XI ст. до сучасності; виявлено зміни в загальній композиції та стилістиці мистецьких творів у зв'язку з історичним періодом та відстежено еволюцію відтворення портретних мотивів королев, що була продиктована змінами течій та напрямів у мистецтві.

На основі зібраного матеріалу можливе подальше переосмислення образів цих яскравих історичних постатей на тлі гендерних змін у нашому суспільстві та аналіз стилістичних рішень у їх відтворенні в об'єктах сучасного мистецтва.

Список використаних джерел

- Висоцький, С.О. (1991). *Княгиня Ольга і Анна Ярославна – славі жінки Київської Русі*. Київ: Наукова думка.
- Висоцький, С.О. (1978). *Про що розповіли давні стіни*. Київ: Наукова думка.
- Войтович, Л. (2000). *Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження*. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича.
- Гинзбург, В.В. (1940). Об антропологическом изучении скелетов Ярослава Мудрого, Анны и Ингигерды. В *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* (Вып. 7, с. 57-65). Москва; Ленинград.
- Горбенко, С. (2004). Королівський некрополь в церкві абатства Сен-Дені та королева Франції Анна Ярославна. В *Історія релігій в Україні* (Кн. 1, с. 202-212). Львів: Логос.
- Джаксон, Т.Н. (1999). Елизавета Ярославна, королева норвежская. В *Восточная Европа в исторической ретроспективе: К 80-летию В.Т. Пашуто* (с. 63-71). Москва: Языки русской культуры.
- Карпов, А.Ю. (2010). *Ярослав Мудрый*. Москва: Молодая гвардия.
- Крутенко, Н.Г. (2015). *Елизавета Ярославна – королева двух держав*. Київ: Либідь.
- Луняк, Є.М. (2010). *Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел*. Київ; Ніжин: ПП Лисенко М.М.
- Нікітенко, Н.М., & Корнієнко, В.В. (2010). Анна Ярославна та її автографи на стіні Софії Київської. В *Сівєричина в контексті історії України* (Вип. 3, с. 93-98). Київ: Глухів.

- Пріцак, О. (2003). *Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія* (Т. 2). Київ: Обереги.
- Пушкарєва, Н.Л. (1989). *Женщины Древней Руси*. Москва: Мысль.
- Семенкова, Т.Г. (2004). Древняя Русь и Франция в XI веке. Судьба русской царевны Анны Ярославны. *Наука и жизнь*, 5, 84-91.
- Сент-Емур, Ке, де. (1909). *Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа* (І. Франко, Пер.). Львів: НТШ.
- Холодидин, А. (1985). Автографы Анны Ярославны – королевы Франции. *Русская речь*, 2, 111.
- Хорунжий, Ю., & Якимів, Ю. (2004). Сага про Ярославових доньок. Київ: Бібліотека українця.
- Штернберг, Я.Т. (1984). Анастасия Ярославна, королева Венгрии. *Вопросы истории*, 10, 180-184.
- Щавелева, Н.И. (2004). *Древняя Русь в «Польской истории» Яна Длугоша* (Кн. 1-6). Москва: Памятники исторической мысли.
- Юрасов, М.К. (2002). Русско-венгерские отношения второй трети XI в. *Мир истории*, 3. Взято из <https://it.b-ok2.org/book/3010116/4b5b20>.
- Ясинецкая, Е. (2013). Европейское прошлое Киевской державы тысячелетней давности. От дочерей Ярослава Мудрого до королевы Великобритании Елизаветы II. *Dessange Mag*, 46, 58-60.
- Hallu, R. (1973). *Anne de Kiev, Reine de France*. Romae: Universita cattolica Ucraina.
- Poppe, A., & Poppe, D. (2006). Anna Regina. Przyczynek paleograficzny. W *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej* (Т. 71, pp. 239-246). Warszawa.
- Raffensperger, C. (2016). *Ties of Kinship. Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus*. Harvard Ukrainian Research Institute.
- Zajac, T. (2016). Gloriosa Regina or “Alien Queen”? Some Reconsiderations on Anna Yaroslavna’s Queenship (c. 1050-1075). *Royal Studies Journal*, 3(1), pp. 28-70.

References

- Dzhakson, T.N. (1999). Elizaveta Iaroslavna, koroleva norvezhskaia [Elisaveta Yaroslavna, Queen of Norway]. In *Vostochnaia Evropa v istoricheskoi retrospektive: K 80-letiiu V.T. Pashuto [Eastern Europe in historical retrospect: On the 80th anniversary of V.T. Pashuto]* (pp. 63-71). Moscow: Iazyki russkoi kultury [in Russian].
- Ginzburg, V.V. (1940). Ob antropologicheskome izuchenii skeletov Iaroslava Mudrogo, Anny i Ingigerdy [On the anthropological study of the skeletons of Yaroslav the Wise, Anna and Ingegerd]. In *Kratkie soobshcheniia Instituta istorii materialnoi kultury [Brief Notes of the Institute of the History of Material Culture]* (Issue 8, pp. 57-65). Moscow; Leningrad [in Russian].
- Hallu, R. (1973). *Anne de Kiev, Reine de France [Anne di Kiev, Regina di Francia]*. Romae: Universita cattolica Ucraina [in Corsu].
- Horbenko, S. (2004). Korolivskiy nekropol v tserkvi abatstva Sen-Deni ta koroleva Frantsii Anna Yaroslavna [Royal Necropolis at Saint Denis Abbey Church and Queen of France Anna Yaroslavna]. In *Istoriia relihii v Ukraini [History of Religions in Ukraine]* (Pt. 1, pp. 202-212). Lviv: Lohos [in Ukrainian].
- Iasinetskaia, E. (2013). Evropeiskoe proshloe Kievskoi derzhavy tysyacheletnei davnosti. Ot docherei Iaroslava Mudrogo do korolevy Velikobritanii Elizavety II [The European past of the Kyivan state from thousand years ago. From the daughters of Yaroslav the Wise to the Queen of Great Britain Elizabeth II]. *Dessange Mag*, 46, 58-60 [in Russian].
- Iurasov, M.K. (2002). Russko-vengerskie otnosheniia vtoroi treti XI v [Rus-Hungarian relations in the second third of the 11th century]. *Mir istorii*, 3. Retrieved from <https://it.b-ok2.org/book/3010116/4b5b20> [in Russian].
- Karpov, A.Iu. (2010). *Iaroslav Mudryi [Yaroslav the Wise]*. Moscow: Molodaia gvardiia [in Russian].
- Kholodilin, A. (1985). Avtografy Anny Iaroslavny – korolevy Frantsii [Autographs of Anna Yaroslavna, Queen of France]. *Russkaia rech*, 2, 111 [in Russian].
- Khorunzhyi, Yu., & Yakymiv, Yu. (2004). *Saha pro Yaroslavovykh donok [The Yaroslav's Daughters' Saga]*. Kyiv: Biblioteka ukrainsia [in Ukrainian].
- Krutenko, N.H. (2015). *Yelyzaveta Yaroslavna – koroleva dvokh derzhav [Elisaveta Yaroslavna is the queen of two states]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Luniak, Ye.M. (2010). *Anna Ruska – koroleva Frantsii v svitli istorychnykh dzherel [Anna Ruska, the queen of France, in the light of historical sources]*. Kyiv; Nizhyn: PP Lysenko M.M [in Ukrainian].
- Nikitenko, N.M., & Korniienko, V.V. (2010). Anna Yaroslavna ta yii avtohafy na stini Sofii Kyivskoi [Anna Yaroslavna and her autographs on the wall of Sofia Kyivska]. In *Sivershchyna v konteksti istorii Ukrainy [Severshchyna in the context of Ukrainian history]* (Issue 3, pp. 93-98). Kyiv: Hlukhiv [in Ukrainian].

- Poppe, A., & Poppe, D. (2006). Anna Regina. Przyczynek paleograficzny [Anna Regina. Paleographic contribution]. In *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej [Studies and Materials of the History of Material Culture]* (Vol. 71, pp. 239-246). Warszawa [in Polish].
- Pritsak, O. (2003). *Pokhodzhennia Rusi. Starodavni skandynavski sahy i Stara Skandynaviia [Origin of Rus. Ancient Scandinavian Sagas and Old Scandinavia]* (Vol. 2). Kyiv: Oberehy [in Ukrainian].
- Pushkareva, N.L. (1989). *Zhenshchiny Drevnei Rusi [Women of Ancient Rus]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Raffensperger, C. (2016). *Ties of Kinship. Genealogy and Dynastic Marriage in Kyivan Rus*. Harvard Ukrainian Research Institute [in English].
- Saint-Emour, Ke, de. (1909). *Anna Rusynka, koroleva Frantsii i hrafynia Valiua [Anna Ruthenian, Queen of France and Countess of Valois]* (I. Franko, Trans.). Lviv: NTSh [in Ukrainian].
- Semenkova, T.G. (2004). Drevniaia Rus i Frantciia v XI veke. Sudba russkoi tcarevny Anny Iaroslavny [Ancient Rus and France in the 11th century. The fate of the Rus Princess Anna Yaroslavna]. *Nauka i zhizn*, 5, 84-91 [in Russian].
- Shchhaveleva, N.I. (2004). *Drevniaia Rus v "Polskoi istorii" Iana Dlugosha [Ancient Rus in the "Historia Polonicae" by Jan Długosz]* (Pt. 1-6). Moscow: Pamiatniki istoricheskoi mysli [in Russian].
- Shternberg, Ia.T. (1984). Anastasiia Iaroslavna, koroleva Vengrii [Anastasia Yaroslavna, Queen of Hungary]. *Voprosy istorii*, 10, 180-184 [in Russian].
- Voitovych, L. (2000). *Kniazivski dynastii Skhidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia [The princely dynasties of Eastern Europe (late 9th – early 16th centuries): members, social and political role. Historical and genealogical research]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Vysotskyi, S.O. (1978). *Pro sheho rozpovily davni styny [What the ancient walls told us about]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vysotskyi, S.O. (1991). *Kniahynia Olha i Anna Yaroslavna – slavno zhinky Kyivskoi Rusi [Princess Olha and Anna Yaroslavna are glorious women of Kyivan Rus]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zajac, T. (2016). Gloriosa Regina or "Alien Queen"?: Some Reconsiderations on Anna Yaroslavna's Queenship (r. 1050-1075). *Royal Studies Journal*, 3(1), pp. 28-70 [in English].

Стаття надійшла до редакції: 06.12.2019

**ПОРТРЕТНЫЕ МОТИВЫ
ДОЧЕРЕЙ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАДИЦИИ
XI–XXI ВЕКОВ**

Чуева Оксана Владимировна^{1а},
Книжникова София Владимировна^{2а}
¹Кандидат искусствоведения,
старший преподаватель,
²Аспирант,
^аКиевский национальный университет
культуры и искусств, Киев, Украина

Цель статьи – проследить стилистические особенности и эволюцию художественного языка портретных мотивов дочерей Ярослава Мудрого на основе анализа произведений изобразительного искусства XI–XXI веков. Основными методологическими принципами статьи является системность подходов по использованию взаимодополняющих методов: теоретического (анализ искусствоведческих источников), эмпирико-теоретического (теоретико-искусствоведческий анализ художественного контента). Научная новизна. Проведен комплексный анализ стилистических особенностей художественного языка портретных мотивов дочерей Ярослава Мудрого. Осуществлена концептуализация наработанного искусствоведцами материала, значительная часть которого до сих пор не была сведена в единую систему. Выводы. До наших дней не сохранено ни одной работы того времени, которая могла бы представить точное изображение кого-то из членов семьи Ярослава Мудрого. Произведения искусства, которые упоминаются в данном исследовании, не отражают истинной внешности королей и являются воображением художников. Найденные нами художественные произведения были созданы на фоне знаменательных и разнородных общественно-исторических процессов, происходивших в странах Европы в течение значительного объема времени, что, в свою очередь, повлияло на формирование образов этих персон. Представление об этих личностях формировалось в условиях взаимодействия объективных и субъективных процессов в обществе, что закономерно нашло отражение

в художественных произведениях. Осмысление достижений историко-культурного европейского наследия должно открыть новые перспективы научного и художественного развития обозначенной темы. Дальнейшие разведки будут иметь общекультурологическое значение, что углубит отношения между многими европейскими странами и придаст вдохновения художникам на пути поиска обновленных представлений портретных мотивов европейских королей XI века.

Ключевые слова: портретные мотивы дочерей Ярослава Мудрого; фреска; портрет; скульптура; мозаика; графика; комикс

**PORTRAIT MOTIFS OF THE
DAUGHTERS OF YAROSLAV THE WISE
IN THE ARTISTIC TRADITION OF THE
11th – 21st CENTURIES**

Oksana Chuieva^{1a}, Sofiia Knyzhnykova^{2a}

¹*PhD in Art History, Senior Lecturer,*

²*PhD student,*

^a*Kyiv National University of Culture and Arts,
Kyiv, Ukraine*

The purpose of the article is to trace the stylistic features and the artistic language evolution of the portrait motifs of the daughters of Yaroslav the Wise based on the analysis of the fine arts works of the 11th – 21st centuries. The main methodological principles of the article are the system approaches of mutually complement methods: theoretical (analysis of art sources), empirical and theoretical (theoretical and art analysis of artistic content). The scientific novelty of the article. A thorough analysis of the stylistic features of the artistic language of the portrait motifs of the daughters of Yaroslav the Wise was carried out. The authors of the article made a conceptualization of the material gathered by the art historians, the considerable part of which has not been compiled into one system till now. Conclusions. To this day, there is no single work of that time that could present a faithful image of any members of Yaroslav the Wise's family. The works of art that are mentioned in this study do not reflect the true appearance of the queens and are the imagination of artists. The works of art that we found were created against the backdrop of significant and heterogeneous socio-historical processes that took place in Europe for a long time, which, in turn, influenced the formation of the images of these people. The portrayal of these figures was formed in the context of the interaction of objective and subjective processes in society, which naturally found reflection in works of art. Learning the achievements of the historical and cultural European heritage should open up new perspectives for the scientific and artistic development of this topic. Further research will be of general cultural significance, which will intensify relations between many European countries and give inspiration to artists on the way to search for updated ideas of images of European queens of the 11th century.

Keywords: portrait motifs of the daughters of Yaroslav the Wise; fresco; portrait; sculpture; mosaic; graphic arts; comics